

időre, / hisz már a lábtörlőn csoszog, / hozza a házi papucsot.” (*Vers, amelyben a költő lelki elsősegélyben próbálja részesíteni feleségét.*)

A záró, s az egész kötetet uraló alapmotívum a „lehetőség-ember” siratása „ebben az átmenetiségben”. Az átmenetiséget és annak gyötrelmeit a költő feloldani nem tudja, de nem is akarja. Kielezetten tárja elénk, s olyanként, aki szenved ettől az állapottól, tarthatatlannak, az embertől idegennek érzi, s ezért hiszi: meg kell változtatni. Ez a világot otthonossá formálni kívánó indulat kötelezi Péntek Imrét arra, hogy kendőzetlenül tárja fel, milyennek látja a világot. (*Szépirodalmi.*)

VASY GÉZA

A legújabb Weöres-megközelítés

BATA IMRE: WEÖRES SÁNDOR KÖZELÉBEN

Weöres Sándor első verseit tizennégy éves korában egy szombathelyi újságíró, Bata Gábor közölte. A Debrecenből elszármazott irodalomtörténész és kritikus, Bata Imre (anyakönyvbe jegyzett teljes nevén: Bata Imre Gábor) most könyvet írt Weöres Sándor költészetéről. Batának csaknem egy évtizedig módjában állt Weöres közelében élni, műhelyében dolgozni, ahogy ő mondja: inaskodni. „Hordta-vitte a szükséges forrásokat; tartalommutatót készített; összehordta a szétszórt közléseket.” Szerencsés a kritikus, aki közelről nézheti, figyelheti, amit a mester csinál. És szerencsés a költő, akinek műhelyét értő inas vigyazza. Egy évtizedes együttműködésből, „inaskodásból” született tehát a könyv. Mint ahogy a kötet egyik lábjegyzetéből megtudjuk, a kritikus és a tárgy egymásra találásában Bori Imrének is szerepe volt: a költőt ő biztatta munkatársi kapcsolatot teremteni vele. A történetet anekdotává kerékkítő szóbeszédben én így hallottam: Batának mondta Bori évekkal ezelőtt: „Minek neked a népi írókkal foglalkozni? Csak bajod van belőle. Itt van egy igazi »urbánus«, Weöres. Róla írd...” Akárhogy történt, végül is megszületett a könyv Bata Imre asztalán Weöres költészetéről. Kétségtől nem az első és nem az egyetlen, de a legautentikusabb Weöres-értelmezés. Weöres költészetének gazdag irodalma van. Bata is hivatkozik Szabolcsi Miklós, Bori Imre, Kenyeres Zoltán, Radnóti Sándor és mások dolgozataira, s könyvével mintegy párhuzamosan készült (és jelent meg 1978-ban) Tamás Attila kismonográfiája a Kortársaink sorozatban. Bata azonban nem az eddigi Weöres-irodalmat foglalja össze, nem a különféle értelmezésekkel polemizál, neki saját Weöres-képe van, s mindenekelőtt ezt osztja meg olvasójával.

Annak érzékeltetésére, hogy a gazdag Weöres-irodalom, a különféle színvonalas értelmezések ellenére is milyen nehéz dolga van a kritikusnak, aki Weöres költészetének megközelítésére vállalkozik, álljon itt egy példa. Évekkel ezelőtt az *Átváltozások* három szonettjét még kéziratban, a folyóiratközlés előtt — a szerző nevének letakarásával — átadtam egy magát érzékeny versértőnek mondó kritikusnak, és véleményét kértem. Írásban adta: „Bocsánatot kérek, de én még nem jutottam el a fejlődésnek ama fokára, hol ez a logika érvényes... Sőt, remélem is, hogy nem fogok...! Nem szeretek gúnyolódni, mert én az alkotást szent dolognak tartom, de mit írhat mondjuk egy átlagos agy ily versekről? Hogyan tudjon felemelkedni ama szférába, ahol szerző mozog? A »homorú belső« és »domború héj«-ig? (*Beteljesülés; a Tűzkút-ban In Aeternum címmel jelent meg.*) Az *Epilógus* már nem lebeg talán ilyen magasságokban, már sejlik valami belőle, bár nem állok jól, hogy ketten olvasva ugyanaz sejlik. A harmadik versről megint alázatosan meg kell vallanom, hogy se részleteiben, se egészében nem értem. Ha ez így megy... Hát ha Kazinczy

Himfyre azt írta, amit írt, akkor az »ész nem lakta szomj«, az »előrehorgadó égi ladik«, a »derűs lét ősi titka«, mely felkél a szerző szavaiból — féle irányra mit mondjunk, hogy elrettentsünk? Azért rettenek meg, mert ez — jelenség, az irracionális, sőt contra-racionalizmus dörömbölése az ajtón! Mit akarnak? Milyen »holnap« nevében várhatják ennek az ész-ellenes kihívásnak az elismertetését? És szerző, aki komolyan veszi, amit művel? A szavaknak eme össze-visszahányt kazlában milyen magot gondolt nem kifejezni, de elrejtteni? Eh, hogyan is szól az epigramma: »Tűzbe felét!«

Bata az eddigi Weöres-irodalommal *nem akart* polemizálni. Weöres közléseire, magyarázatára viszont *nem támaszkodhatott*. Nem mintha Weöres nem szívesen nyilatkozna, és nem írt volna sok levelet életének bármelyik szakaszában. Ámde ezek a levelek (a Várkonyi Nándorhoz írottak kivételével) még publikálatlanok, másfelől pedig maga a költő szívesen kódósít, megnyilatkozásaiban, önkomentárjaiban elég sok a látszólagos ellentmondás, a túlzott szerénységből fakadó önléértékelés, az értelmzőt tévútra vivő, álarcos magyarázkodás vagy túlzás. Weöres minden helyzetben vitatkozásra kész szellem, szívesen cáfolja mások állítását, hogy utána saját korábbi véleményének mondjon ellent, és új tételt bizonyítson. Mindez nem könnyíti, hanem nehezíti az értelmező munkáját.

Bata Imrének saját Weöres-képe van. Mint ahogy számos fontos közlést a láb-jegyzetekre bíz, ezt is onnét idézzük: „Jelen tanulmány... Weöres lírájának anyagát taglalja, ezen anyagnak a természetét analizálja, az anyag és alakítás összefüggéseiből általánosít, vagyis következtet, mert szerzője úgy véli, hogy ez a föltétele a további vitának, de semmiképp nem a vita megoldására tesz kísérletet.” Bata az idő fonalára fölfűzve értelmezi Weöres költészetét, ezt az idővel egyébként nem sokat változó, „fejlődő” költészetet. Weöres pályája a Nyugat „harmadik nemzedékének” köréből indult, de igen hamar megtalálja saját hangját, a mítoszteremtő költészet „programját”. A *vers születése* nemcsak doktori disszertációjának címe, hanem a tanulmány megírásának ideje nagyjában egybeesik a sajátos Weöres-költészet megszületésével is. „Weöres a költészet eredetét az orphikus kezdetben látja, abban a határhelyzetben, amikor az ember elveszítette a teljes fényű léttel való összeköttetést, amikor az egész részeire szakadt. A költészet az egészre való emlékezés, vagyis a hiány folytonos átélése, a Medeia-állapot, elszakíthatatlan összeköttetés a teljességgel” — írja Bata. Weöres nem elbeszéli, hanem újraalkotja a mítoszt. „Az ősköltő Weöres lírájának mindenkori hőse” — így szól Bata Imre egyik „kulcsmondata”. Weöres nemcsak azt tudja, amit valaha olvasott, megtanult, megismert, de azt is, amit csak a géniusz tudhat. A mítoszi gondolkodásmód nyilatkozik meg lírájában, a drámaköltő műveiben, ez táplálja benne a versfordító zsákmányszerző kalandozását. Bata megközelítése egy dialektikusan gondolkodó költészet dialektikus értelmezése. Íme, egy verssummázata: „Ami fönn van, benned is van. A végzettudat semlegesíti a halál rettenetét. A magadban hordott halál elfogadott bizonyossága a végzet, az élet megszakíthatóságában a lét folytonosságára mutat. Életben a léte, végesben a végtelent fölfogni, a meghasadt sorsot egységességében állítani, ez a vers vigasztalása. Az idegenségben, a krízis állandóságában, a mindig való kettősségben az egyiséget kell helyreállítani.” Weöres költői szemléletében végig a kettősség domináns. „Ellentett pólusok kiegyensúlyozása, kiküzdött harmónia, különböző szempontok kiegyenlítése, érzéki és absztrakt egyforma becsülete, férfi poéták és nőköltők egyenrangúsítása, spirituális és naturális ellenpontos rendje, esztétikai és gondolati, egymást feszültségben tartó azonos rangja, s az ilyen bináris oppozíciók sokaságából képzett teljesség.” Bata így foglalja össze elemzésének summáját. Könyvének utolsó íve, ahol ezt a jellemzést is olvashatjuk, munkájának legfontosabb része.

Bata Imre nem követ sem hagyományos, sem divatos műelemző iskolákat. Nem vesz át másoktól műszavakat, nem alkalmaz kész rendszereket. Az anyag természetéből indul ki, s Weöres lírájához leginkább illő, sajátos elemző, megközelítő módszert, sőt nyelvet alkalmaz, a megközelítésben leginkább filozófiai szempontokat érvényesít. Ott igazán találó és eredményes, ahol nem éri be a lírai anyag interpre-

tálásával, hanem felbont, elemez, értelmez. Kiragadott példaként hivatkozhatunk a *Pastorale* kettősségélményének remek fölfejtésére, a *Dalok Na Conxy Pan-ból* strófaínak kitűnő megközelítésére, *Az áramlás szobra* grammatikai formájának gondos vizsgálatára, a *Tűzkút* kompozíciós rendjének megmutatására, s legkivált a *Psyché* gondos, sokoldalú elemzésére. Ahol megelőzünk a vers gondolat tartalmának „lefordításával”, prózai átköltésével, ott a szöveg bizonytalanná, rejtelmessé, megfoghatatlanná válik. A Weöres-vers megformálásában a költői eszközök közül különösen a zeneiségnek, a szerkezetnek és a játékoságnak van nagy szerepe. Ezek jelenlétére Bata is gonddal ügyel. Rámutat az összefüggésre, mely a „mítoszi logika alapján képzett szerkezetek meg a lazább zenei struktúrák között” húzódik, kiemeli a matematikai törvényszerűségek — például a szimmetria — érvényesülését Weöres lírájában, beszél a motívumisméltódések szabályos rendjéről. Talán csak a játékos elem meg a képzettársítás szerepének vizsgálata marad háttérben, s kap a valóságosnál kisebb hangsúlyt az elemzések során.

A könyv nagy értéke az életmű belső vonatkozásainak, eresztékeinek, kapcsolódási pontjainak a számbavétele, föltárása, megmutatása. Bata nemcsak a művek elemzésében remekel, hanem e líra belső motívumvilágának a fölfejtésében is. A könyvet át- meg átszövik az előre és hátra utalások. Egy 1935-ös versről van szó, s azonnal idézi a kép teljes értékű kibontását egy 1946-os versből. Másutt az előképre, a motívum korábbi fölbukkanására hivatkozik. Látja a korábbi versmagot, s érzékeli az ötlet későbbi visszatérését. „Ezek a relációk térré alakítják költeményeinek lineáris sorozatait. A vers vonatkozási pont, s a vonatkozási pontok hálóként bontakoztatnak ki egy közös szférát, amelynek jelentését ugyancsak érdemes fölfogni” — írja Bata. A Weöres költészetét átszövő motívumok, utalások fölfejtésével járult hozzá talán Bata a legtöbbet az eddigi Weöres-kutatáshoz. Ugyanakkor a motívumok következetes vizsgálata miatt minduntalan kénytelen átlépni az időrend vállalt fonalát, s ezért a költői pálya íve megtörik, a szálak néha összekuszálódnak, s a líra belső alakulásának, „fejlődéstörténetének” vizsgálata homályban marad.

A szerkesztés, az ökonomikus előadás egyébként sem a legerősebb oldala a szerzőnek. Néha úgy érezzük, fantáziája meglódul, elrugaszkodik, s a képzeleti nyomokon haladva olyasmit is — „mítoszokig visszauzenő asszociációkat” — beelát a versbe, amire talán a szöveg nem ad okot (például a medeiaság vonatkoztatása a költészetre). Máskor ismétlések, átfedések, újrakezdések fékezik az előadás lendületét (például a *Psyché* megközelítésében). Batának a biztos szem, a friss megfigyelés, az eredeti látás, az önálló értelmezés az igazi erénye. S az elemzést átható filozófiai gondolkodás. Nem mondja, de nyilván tudatosan mondott le a hangsúlyosabb irodalomtörténeti megközelítésről, Weöres és a kortárs kritika, Weöres és a kortárs magyar líra, Weöres és külföldi „mintái” behatóbb vizsgálatáról. Beéri annak említésével is, hogy „Weöres lírájának esztétikai minőségét senki sem vitatja”, és nem vállalkozik arra, hogy ennek az esztétikai minőségnek az összetevőit vizsgálja, s az elemzést az értékelés mozzanataival összekapcsolja, kiegészítse. S bizonyára kellő megfontolással hátrította el — s hagyott ezzel még másoknak is jócskán elvégzendő feladatot Weöres költészete körül — a formaképző eszközök, például a költői nyelv stilisztikai elemzését, vagy a ritmus, a verstani szempontok kutatását. Tartalmi szempontból csupán amiatt van hiányérzetünk, hogy nem foglalkozik részletesen Weöres és Fülep Lajos kapcsolatával. Amennyire gazdagító szempontú Weöres ösvilághite és kultúrkritikája kialakulása szempontjából a Várkonyihoz és Hamvas Bélához fűződő viszony elemzése, hisszük, épp annyira fontos lenne annak a kapcsolatnak a kibontása, amely a „végső Mester”-hez, Fülephez fűzte, aki — Weöres szavai, *A hallgatás tornya* ajánlása szerint — „szerető és épp ezért irgalmatlan bírálattal húsz év óta támogat”.

Bata nemcsak eredeti módon, önálló úton haladva vállalkozott Weöres lírájának értelmezésére, hanem ehhez a megközelítéshez egy sajátos, egyéni nyelvezetet is kialakított. Van, ahol tömör, kopogó, rövid tételmondatokban fogalmazott pompás, világos elemzéseket olvashatunk, van, ahol a hosszúra nyúlt körmondat girlandja, az

egyéni értelmezésben szereplő idegen szavak gubanca födi el a jelentést. A *kétfejű fenevad* című Weöres-drámáról olvassuk: „A sors nyomvonalába nem bír visszatérni a kaland, de folyton metszi ezt a részegen imbolygó keréknyom. A kerékpár hátsó kereke, mikor nyolcas van benne, az cifrázza így az első kerék nyomvonalát.” Pompás, találó, szemléletes kép, kissé talán frivol, de illik Weöres költészetéhez. Sajnos, az ilyen ráatalálások fordulnak elő kisebb számban. Amikor Várkonyi kritikát írt Weöres egyik korai kötetéről, a költő levélben a következőket válaszolta: „Hogy az ókultúrák eszkatalogikusak-e, ehhez, sajnos, csak akkor szólhatok hozzá, ha megírod nekem, mi az az eszk. — stb.” Amit itt a költő Várkonyinak ír, gyakran Bata Imrétől is megkérdézhethetné az olvasó. Például mi az a „geocentrikus, antropomorf világkép episztemológiai távlata”? De nemcsak az idegen szavak mértéktelen halmozására gondolunk. Bata az egyéni szóalkotásnak ezeket a formáit is kedveli: megkülönbözik, fölérzi, megképzik, megérezkít, ízelődés, világvalóság, életállapot, léthelyzet, létösszefüggés, léttávlát, különlét, létteljesség...

Igen nagy hiba volna, ha akár a könyv tudatosan vállalt, szükségszerű hiányai, akár a befogadást nehezítő, egyéni stílusa miatt az olvasó kedve szegetten Bata Imre vállalkozását figyelmen kívül hagyná. Ahogy ő sem kezdett polémiát mások Weöres-képével, az ő értelmezését is tegyük oda Tamás Attila könyve és mások tanulmányai mellé. Versértelmezései és a Weöres-líra motívumvilágának fölfejtésében elért eredményei a jövőben is megkerülhetetlenek. S adott elég indítást, hagyott nyitva elég utat, s e líra is elég gazdag ahhoz, hogy további vállalkozások szülessenek a kortárs magyar költészet egyik legnagyobb teljesítménye megközelítésére. (*Magvető.*)

TÜSKÉS TIBOR

Jung Károly: Az emberélet fordulói

GOMBOSI NÉPSZOKÁSOK

A Vajdaság a török hódoltság után frissen benépesedett táj, amelynek néprajzi képe máig színes és változatos, hiszen földjén magyarok, szerbek, bunyevácok, soka-cok, ruszinok, szlovákok, németek élnek egymás mellett. A nyelvi és szellemi autonómia készsége, a hagyomány őrzése valamennyiükben igen eleven. Ez lehetővé teszi azután mindenik népcsoportnak a helyi önismeret vizsgálatát, a népnyelv, helytörténet, népszokások kutatásának bontakozását is.

A vajdasági magyar néprajzi szakkutatás az utóbbi időkben számos forrás értékű munkával örvendeztetett meg bennünket, így legújabbán Jung Károly, az újvidéki egyetem magisztere *Az emberélet fordulói* címen szülőfalujának, Gombosnak népszokásairól írt terjedelmes monográfiával.

Az emberlét gombosi hagyományvilága tárul elénk könyvében olyan rendszeres, körültekintő előadásban, minden mozzanatot szemügyre véve, amilyenek szakirodalmunkban kevés mása akad.

A születés és csecsemőkor dokumentációja helyi sajátosságaival, babona és költészet, mágia és okosság színes változatosságának érzékeltetésével, az új életnek föl-tétlen paraszti tiszteletével, az orvosi és szociológiai szempontok kiemelésével hivatott kutatóra vall. Ez a világkép még tele van emberi archaizmusokkal, az élet és egészség szimbolikus felfogásával, hiszen az emberi szellemnek ebben a tartományában a racionális orvostudomány, gondozás és felvilágosítás hatása még napjainkban sem egyetemes.